

SEPTEMPUNCTATA

Tanulmányok
Petrőczy Éva
hatvanadik születésnapjára

Szerkesztette
PÉNZES TIBORC SZABOLCS

rec.iti
Budapest • 2011

A borítón látható kép a www.wordle.net segítségével készült.

© Szerzők, 2011.

Kiadja a *rec.iti*, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Szabadság és ellenszerei

Jókai Mór: *A szerelem bolondjai*

Jókai első regénye, amely külföldön immár egy, nem Ausztriában készült, hanem a valódi, később német birodalomná váló Németországban fordított szöveggel lett közismert és egy idő után világhírű – hiszen hamarosan elkészültek francia és angol fordításai is – *A szerelem bolondjai* (1873) című regény volt. Ez a regény a Schmerling-korszak kegyetlen karikatúrája. Ez a korszak a magyar szabadságharc után következő osztrák megtorlásnak a második szakasza volt: miután az olaszországi vereség után Alexander Bach kormánya megbukott, Ferenc József egy ideig alkotmányos megoldással kísérletezett; ezt azonban 1861 őszétől egy újabb abszolutisztikus kísérlet követte, ezt fűződik Schmerling lovag nevéhez; ez utóbbi derék államférfi szobra ma is áll a jelenleg elit gimnáziumként működő hajdani, Mária Terézia által alapított akadémia parkjában, mikor először láttam, elégedettséggel töltötte el szívemet, hogy a szobor orrában egy pók lakott.

A regény nem véletlenül keltette fel a nyugat-európai irodalmi körök érdeklődését. Egy elmebeteg arisztokraták által szervezett klub története a ke-rethistória. A klub abszolúte zártkörű: minden évben csak egy új tagot vesznek fel, és erre a helyre igen sokan, írásban, pályáznak. Az kapja meg az új helyet, aki a legnagyobb bolondnak bizonyul, szerelmi téren és ezt dokumentálniuk kell. A regény előszava két ilyen pályázatot tartalmaz. Az egyiket egy olyan gróf írta, aki beleszeretett egy norvég tigrisszelídítőnőbe. Hűségesen, egyre növekvő vágyakozással kísérte őt a világba, bárhol is lépett fel a derék hölgy, szigorú édesatyja felügyelete alatt. Egy idő után azonban elkövetett egy könnyelműséget: mivel sehogyan sem tudta megkapni a derék germán szépséget, házasságot ígért neki! A tigris azonban ezt megjegyezte. Közben az egyébként orosz-lánidomár papa meghalt, a derék lovag elfeledkezett ígéretéről és megvesztegette az al-állatidomárt, hogy engedje be őt a misztikus pillanathoz, amikor a leányzó éppen végez a tigrissel és kimegy a porondról. (A papa egyébként abba halt meg, hogy az orosz-lán elfeledkezett arról, hogy nem kell becsuknia a száját, amíg a papa feje a szájában van, megunta az ásitást és a papa feje elvált nyakától.) A tigris sem volt kevésbé felvilágosodott, tehát amikor a lovag egy pusztit kért a kijövő idomárnőtől, rögtön ráugrott és megpróbálta megölni, de a hősiesség leányzó öntestét közbevetve megmentette hódolóját, akit csak háromnegyed évig ápoltak különböző törésekkel, viszont ő azonnal elhunyt, mikor a tigris megölte. A lovag ugyan bosszút állt, mert megvásárolta az elárvult tigrist az elhunyt, orosz-lán leharapta fejű atya öccsétől, le is lőtte, de azóta sem tud nyugodni, mert egy szőnyeg az szőnyeg, egy nő pedig nő.

A rémtörténet szerzőjét, mint jelentkezőt, nem veszik fel az őrült szerelmesek klubjába. Helyette viszont egyhangúlag beválasztják azt a másik arisztokratát, aki egy sokszorosított fénykép nyomán, amelyet egy bécsi kirakatban látott, beleszeret a bajor királynélyból lett osztrák császárnő, vagyis Erzsébet nővérébe, aki történetesen II. Ferenc nápolyi király felesége, és éppen – férjével és annak teljes, még megmaradt hadseregével együtt – Gaeta városában áll ostrom alatt. Mint igaz magyar hazafi, valamint mint őrült szerelmes, el is utazik Olaszországba, hogy megmentse a királynőt! Rómában nekilát a felmentő sereg toborzásának.

„Mikor Rómába értem, már akkor javában szervezkedtek a legitimista szabadcsapatok, amik az ostromolt Gaeta felszabadítására az Abruzzókba betörtek voltak.

Ott találtam néhány párizsi ismerősömet, az ottani jeunesse dorée-ből, kiket szintén azon magasztos eszme vezetett ide, hogy egy megtámadott királyi hölgy segítségére siessenek. Mindnyájan bezedtük karjainkba a meztelen bőrre az ő nevének előbetűjét a királyi koronával; az olaszok nagyon értenek ehhez. Apró tűszúrásokból alakult betűt bedörzsölnek valami piros festékkel, s az holtig ott marad.

Én elmondtam ismerős barátaim előtt szándékomat. Magam alakítok egy szabadcsapatot, s azt személyesen fogom vezetni. Igen helyeselték. Mindjárt eszközölték ki számomra toborzási irodát, szereztek impresszáriót, megismertettek fegyverszállítókkal, emberkufárokkal, s én gyönyörrel számígtattam minden estén pénzem fogyatkozásáról, mily mértékben növekedett csapatom. – Derék napbarnította fickók voltak; regényes viseletekben: ahány, annyiféle alakú fővegben; ritkaság volt náluk a csizma. Izmaikat igen kevés öltöny takarta, és az is ritka összefüggésben állt saját magával. Nálunk parasztosan úgy mondanák, hogy nagyon rongyosak voltak a fickók. De ki néz ilyesmire az igaz ügy bajnokainál? Elővigyázatból mégis megnyíráttam valamennyit.

Párizsi bourbonista barátaim, a saint-germaini negyedből, azt tanácsolák, hogy legalább kétszázra engedjem felnőni szabadcsapatomat, s miután néhány hétig hadgyakorlatokat tartottam velök, akkor csatlakozzam a kitűnő vezér, Rossolino Pilo zászlója alá. Ezt azonban nem fogadhattam meg, mert azt tapasztalám, hogy mikor én egy nap harmincat fogadok, másnap húsz hiányzik belőle, amit hajlandó vagyok azon szórákozottságnak tulajdonítani, aminek valószínűleg a klíma az oka Olaszországban; annál fogva elhatározám magamban, hogy mihelyt hatvannégy emberem lesz együtt, azokkal én rögtön megindulok a határ felé.

Ez a hatvannégyes szám nekem stratégiai szám volt. A hadseregnek minden része folytonosan négyfelé elosztható. Ebből én saját hadművelti tervet alkottam. A hadsereg minden ütközet után megkétszereződik, míg végre az ellenségé fölé kerül.

Vettem mindegyiknek egy pompás karabint, két pisztolyt, egy vágó szuromy; a többi magától fog jönni. Hisz én magam is csak annyit ismertem a hadi

tudományból, amennyit a sakktabla és a Napóleon-pasziansz után el lehet sajátítani. Elég is az!

Lőni, vívni a magam részéről még hazulról jól tudok: aztán mikor a csatában megy az ember, fölteszi az ellenségről, hogy az mindezekhez nem ért. Ez szüli az önbizalmat.

Csapatomnak még trombitása is volt, aki igen jó fiú volt, csakhogy külön adag rum kellett neki, mert mindjárt kiszáradt a torka.”

A szedett-vedett társasággal át is lépi a pápai állam és a nápolyi királyság határát, részt is vesz egy irtóztató vérengzésben. Itt azok a bűnöző elemek, akik a csapatába tartoztak, még örömmel vesznek részt az öldöklésben, később azonban az ostromlott város alá érve természetesen megszöknek és örült vezérüket, ezt a szerelmes Don Quijótét magára hagyják. Ő veszedelmesen megsebesül, de áttör a piemonti seregek által képezett ostromzáron, és – hosszú sebláz után – egy gaetai hadi kórházban tér magához. Még sem sajnál semmit, mert a királynő anyagi módon végiglátogatja a sebesülteket, így ideáljától ő is kap egy homlokára lehelt csókot és egy dedikációt a fényképére.

Jókai rendkívül ironikus író volt. De azért még ő sem gondolta volna, hogy ez a regénye nem csupán világsiker lesz, hanem még a családjilag érintett, hiszen a regényben szereplő nápolyi királynő húga, azaz Erzsébet királynő személyében is szerez magának egy rajongó olvasót!

Szerencsére fenn maradtak Jókainak azok a noteszei, amelyekben ezen regényéhez is készített előzetes vázlatokat. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a valóságos regény, tehát a bevezető két rémtörténet után következő elbeszélés főhőse megfordult volna az olasz szabadságharcban is. Természetesen Garibaldi oldalán, és nem a nápolyi Bourbonok védelmében! Egyetlen indokot tudok felhozni, de elég erőset, annak a magyarázatául, hogy Jókai átalakította eredeti regénytervét. Az eredeti terv szerint ugyanis a főhős, aki Magyarországon az önkényuralom korában képtelen kibékülni saját családja és politikai környezete elviselhetetlen reakciós és abszolutisztikus politikájával, elmegy külföldre harcolni a szabadságért, hiszen a szabadság – és ez a mártír Petőfi és legjobb barátja Jókai közös meggyőződése – egy és oszthatatlan. Az egyes népek szabadsága a világszabadság eszméjének eseti, egyedi megnyilvánulása. Azonban az osztrák–magyar kiegyezés (1867) után az a bizonyos „fátyol”, amelyet Ferenc József császár és most már megkoronázott magyar király is vetett a közelmúlt éveire, annyit jelentett, hogy az önkényuralom korának belpolitikai szenvedéseiről lehetett írni, azonban hallgatni kellett az akkor még viszonylag fiatal, de rendkívül hiú külpolitikai kudarcairól. És az kétségtelen, hogy Ferenc József hadvezéri és külpolitikusi tehetségtelenségének legékesebb tanúbizonyságát éppen olasz viszonylatban vívta ki, ha szabad ilyen ironikusan fogalmazni. Ezért került anatómia alá, a magyar belpolitikában, sőt a politika által csak érintőlegesen befolyásolt közvéleményben is kiírhatatlanul beivódott magyar–olasz barátság, amelyről a legszebb tanúbizonyságot azok a ma is élő magyar népdalok adják, amelyek például Garibaldi csárdás kis kalapját emlege-

tik. (Egyébként a Garibaldi-szakirodalom szerint a Hős egy idő után tényleg magyar kalapot hordott, élete végéig.)

Jókai a lehető legbrutálisabb és leghatásosabb eszközökkel szegte meg a tilalmat. A regény pozitív főhősével szemben egy idiótát állított az előhangot képező két mini-regény egyikében, aki magyar létére a Bourbonok mellett küzd, az olasz egység ellenében, másrészt a pozitív főhőst – hogy ne érintse a hallgatólagos „fátyolborítást” – valódi természete szerint mégiscsak megteszi szabadságharcosnak, csak éppen nem Olaszországba, hanem Amerikába! A derék hős, aki addig egyébként folyamatosan Milánó és Palermo között cirkált, hogy az olvasókat egészen hülyének ne nézzék, hirtelen feltűnik a Washington melletti csatában a Potomac folyónál, mint a rabszolgaság ellen küldő északiak hőse.

Jókai nem is árult zsákbamacskát, hiszen a regény azon fejezetét, amelynek címe: *A Föld másik oldalán*, így kezdi:

„Undorodol már a léghórtól, tisztelt olvasóm? – Én is.

Fojt, elüli a kebled ez a közelmúlt emléke. Minden idegünk érzi azt a fájdalmat, amelyben akkor betegek voltunk.

Jer velem egy szabad lélegzetet venni. Odáig takarjuk el arcunkat, ajkainkat, hogy amidőn egy merész röpülés után a föld másik oldalára érünk, azt mondhassam: nézz ide, és szídd tele kebledet a levegővel.”

A halni készülő, végrendelkező hős, Harter Elemér Petőfi szavaival búcsúzik az élettől.

„– Győztünk-e? sir – kérdé most az ifjú harcos félkönyökére emelkedve.

– Tökéletesen, colonel – dörmögé rá a vén huszár. – Az ellenség szét van verve.

– Akkor hurráh! – kiálta fel az ifjú vitéz, s mind a két kezét a levegőbe emelte. – Hurráh, Lincoln! Hurráh, Grant! Hurráh, világszabadság! Hurráh!

– Az Istenért, ne kiáltozzon Ön! – csitítá az egyik orvos.

– Kötelékei felszakadnak, a vér tüdejébe tódul, megfullad ön.

– Hadd szakadjanak, hadd fulladjak, csakhogy győztünk! De ordítok még egyet utoljára életemben. Ez az utolsó lélegzetvétel még arra való, amit elhallgattam eddig! Hurráh, te szent szabadság! Hadd fojtson meg ez a kiáltás engem! Hengerítsetek le oda a pocsétába, ami a hóhérok vérével van tele, hadd fulladok abba bele! Hadd hörgöm el ott utoljára: hurráh, világszabadság!”

Ez az epizód bizonyítja azt, hogy Jókai számára – és ez vonatkozik akkori lelkes és értő olvasóközönségére is – a megbukott és osztrák–orosz erőszakkal leverte magyar szabadságharc logikus folytatása és a jövő, végső győzelmet előkészítő csatateret volt maga a nagyvilág; minden szabadságküzdelem, amely a zsarnokság ellen folyt. Ez vonatkozik az olaszországi harcokra is, amelyekről nem csak mindenki tudott, hanem mindenki várta is azt az olvasóközönség körében, hogy logikusan Magyarország felszabadításával fog befejeződni. Hiszen ezen olvasók keveset tudhattak a francia és a porosz diplomáciai húzásokról, amelyek végül is megakadályozták, hogy az olasz egységmozgalom küzdelmei folytatódjanak egy Magyarország felszabadításáért indított háborúban.

Egészen biztos vagyok abban, hogy a váratlan fordulat, amellyel Jókai a hősapoteozisát áthelyezi Amerikába, senkit sem tévesztett meg; noha természetesen az elnyomás korában élő magyarok rokonszenveztek az amerikai polgárháború északi hőseivel, azonban köztük és az olasz szabadsághősök közötti párhuzamot, illetve azonosítást, mindenki könnyedén elvégezhetette.

Hogy Jókai hogyan vélekedett Garibaldirol, azt egy kiváló és ma sem elfeledett verse tanúsítja, 1867-ből:

Garibaldi

Szegre már a borostyánnal
Hős vitézek legbátrabbja,
Hazádnak szabadítója,
És most ten-hazádnak rabja!
Eszeveszett idők járnak,
A koszorus fő most szégyen;
Villámvonzó a borostyán,
Azt mesélik róla régen.

Nincsen már többé dicsőség,
A gyáváké most az érdem;
Az erény most szennyesben jár,
S a bűn jár fényes fehérben.
Sebet hoz magának a hős,
Az áruló rendcsillagot,
Azt gúnyolják, ezt üdvözlik
Csúszőmászó országnagyok.

Nincs már többé szabad nemzet,
Csak egymásra törő csordák,
A kik egymás szabadságát
Parancsszóra eltiporják;
A kik saját láncaiknak
Hogy ne hallják a csörgésit,
Zsolozsmáikkal üdvözlik
Testvérnépek temetésit.

Nincs már többé vallás; – nem az
Történik mit az ég rendelt;
Nem tisztelnek láthatatlant,
Nem imádnak itt: csak embert.
Embert, ki a földet bírja,
Ki e világon hatalmas,
Ki nem utal fel az égbe;
De megfizet, úgy jutalmaz.

Nincs már haza; – darab föld az,
Mit az egyik vérrrel öntöz,
S öntöz nehéz verítékkal
Leláncolva a göröngyhöz;
A másik meg arat rajta,
Maga számára asztagot,
Föld, mit ura, kedve szerint,
Elád, elveszt, elosztogat.

De Te maradsz, aki voltál,
A hőseknek eszményképe,
S sötét börtönöd falán át
Világítasz az éjféltre.
Mozdulatlan, leláncoltan,
Mégis harcolsz, mégis küzdesz,
Néma ajkad szikrákat szór,
A világba, s abból tűz lesz.

S lesz még ára a babérnak.
Lesz még szabad, dicső korszak!
Lesz még haza! s a hon földén
A kik Istennek áldoznak!
S amidőn a szabad szellem
Láncaitól megmenekszik,
Fogjuk mi is énekelni:
„Garibaldi resurrexit.”

Jókai nem lett volna Jókai, vagyis a mindenkori jelen közvéleménye iránt is a lehető legérzékenyebben érdeklődő író, ha nem vette volna észre, hogy alig néhány év alatt hogyan halványodott el az olasz szabadságért hajdan küzdő magyar hősök emléke Dél-Itáliában. Felesége halála után nevelt leányával hos??szabb utazást tett Olaszországban. Nápolyban is jártak. Természetesen magyarul beszéltek egymással, ezek után oroszoknak nézték őket a helyi jámbor olaszok. Ezt azért megjegyezte, és a hazautazása után írott remek tárcasorozatban (*Utazás egy sírdomb körül*) a következőképpen reflektál a „kedves” népezonosítására.

„Hát hallgass ide, kedves leányom: hadd mondok neked valami mesét, a míg a halászok kihuzzák a hálót.

Régen... nagyon régen... huszonöt éve már! tehát emberemlékezetet kifárasztó idők előtt, ugyanazon a vidéken, a hol mi most járunk, széltében hangzott a vidám magyar dal, a körmönfont erős mondások, a miket az idegen csak eltanulni szeret tőlünk; de le nem fordíthat a maga nyelvére. Itt a közelben, Nocerában, volt a főhadí szállásuk a magyar vitézeknek, a kik kijöttek idegen földre, hogy egy száműzött zászló körül csoportosuljanak. Magyar vezérük volt s az parancsolt az egész Capitanatoban. Amott a hófedte hegyek mögött gyakorolta kegyetlen hatalmát Crocco, a félelmes rablóvezér, czimborája a reakciónak, a sötétség hatalmának hőse, pusztítva, égetve, gyilkolva a szabadságért lelkesülő olasz népet. Nápoly minden katonája nem bírta őt éveken át sziklaoduiból kipusztítani. Ekkor ide küldték ellene azokat a magyar vitézeket s azok elkészültek a hírhedett rabló-hadakkal két hét alatt. Olyan tisztá lett előtűk, utánuk az Abruzzok hegysége, mint a színház előadás után. – Hej, de volt is becülete a magyar fiúknak, innen is, túl is Appenninákon! Még Calabriából is jöttek hozzájuk küldöttségek, könyörögni, hogy csak „egy szál” magyar legiónáriust küldjenek a falujukba: az jobban meg fogja azt védelmezni, mint egy egész csapat nápolyi sbirró. S a hová bevonultak, minden faluban, városban „éljen”-nel kevert „evivva” rivallás fogadta őket, szép leányok törülgették le homlokukról a veritéket; az öreg emberek fraiknak hitták őket, az olasz vendégszerető lett a megérkezésükre. Nocerában mindennap eljátszották a színházban a Rákóczi-indulót, meg a Kossuth nótáját, meg azt a Klapka-rohanót s a színpadon, diszelőadásban Pannonia nemtőjének öltözött művész nő fűzte a koszorút ama bizonyos négy fehér folyó és három zöld halom czimere körül. S aztán ha jött egy magyar e halmok, e folyók országából, nem kellett annak sehol bilétet váltani, vendéglőt keresni, azt ingyen szállítá minden olasz vasút és gálya, nem kellett neki más, mint egy magyar vezérnek az útvelele; kapott érte szállást, bő ellátást, még ölelést is szívesen. S mikor bevonult ez a hősök legiója harsogó dob-, trombitaszóval a büszke Nápolyba, még a vén bolond Vezuv is úgy kijött a lomha nyugalmaiból, hogy azon az estén a holdvilágig dobálta fel a tüzes köveit, az ő üdvözlésükre, s bevilágította éjjel az útjukat fölséges lángoszlopaival... Épen most huszonöt esztendeje annak!... 1861 december havában... Tenger idől!...

S mai napság azt kérdezik tőlünk itt ezen a vidéken, mikor meghallják, hogy magyarul beszélünk, hogy „ugyebár, ti muszkák vagytok?”

Azóta a helyzet fokozódott, vagyis az abszurdum elmélyült. Tavaly vásároltam egy nem régen megjelent olasz monográfiát, Antonio Ciano *I Savoia e il massacro del Sud* című könyvét (amely történetesen éppen Gaetában jelent meg, a Grandmelò Kiadónál, 1996-ban) és amely részletesen ismerteti azokat a vérengzéseket, amelyeket az északiak követtek el a nápolyi királyság elfoglalása során a polgári lakosság ellen. A könyv szenvedélyes; nem elégszik meg a tényleg sokkoló tényekkel és az archívumból elővarázsolt és rendkívül felkavaró képekkel. A végén ugyanis szépirodalmi ambíciókat táplál, átmegy látomásba és elképzei, hogy a Lenta völgyében, a Campobasso és Benevento közötti országról letérve hirtelen megképződhetne előttünk, Pontelandolfo előtt a csonka piramis, kb. 50 méter magas, fehér márványból, ragyogva. Mintha nem is emberi erő, hanem valami felsőbb hatalom helyezte volna ide. És ha közel megyünk, nagybetűkkel ez ragyogna a tetején, egy névsor élén Itália Söpředéke. A megnevezett söpředék-tagok névsora természetesen II. Viktor Emánuel királlyal kezdődik, Cavour miniszterelnökkel folytatódik és – Jókai nagy örömeire, ha megérte volna – Garibaldival és Türr Istvánnal fejeződik be. Rangok és címek helyett mindegyikük neve után egyetlen minősítés olvasható: Háborús bűnös.

Talán nem árt, ha a történészek és az irodalomtörténészek közösen figyelnek oda valamely témára. A világ ugyanis különös, megköveteli a sokoldalú figyelmet.